

Afaq QASIMOVA

AMEA Folklor İnstitutu, doktorant

E-mail:qasimovaafaq@mail.ru

ORCID İD: 0000-0002-3164-1112

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2023.4.136>

REPRESSİYA QURBANLARININ “QAÇAQ NƏBİ” MÖVZUSUNA BAXIŞI

Açar sözlər: qəhrəmanlıq dastanları, Qaçaq Nəbi, repressiya qurbanları, sovet dövrü, Bahlul Behcət, Əliheydər Təhırov, totalitar rejim.

SUMMARY

OPINIONS OF VICTIMS OF REPRESSIONS ON THE TOPIC “GACHAK NABI”

The article presents historical heroism and its varieties of Gachag dastans in the investigation of repressions. The beginning of the Soviet era was a special period in the collection, publication and study of these dastans. However, the planned policy of the empire also interrupted the research work of prominent folklorists on the dastan and served to destroy the culture, origin, rich history and memory of the nation. Unfortunately, as a result of the policy of a totalitarian regime, we as a nation have lost a lot in the face of prominent scientists.

The article also analyzes the valuable works of our scientists on the Gachag Nabi movement. Considering that the outstanding folklorist Aliheydar Təhırov was a professional folklorist, and Bahlul Behjat was a very good researcher and historian, then the dastan "Gachak Nabi" and "History of Gachak Nabi" are valuable sources for us. Note that both folklorists lived shortly before Nabi. Bahlul Behjat has included in his book many facts based on facts and collected in the language of witnesses. This fact indicates the high cost of work.

Keywords: heroic epics, Gachak Nabi, victims of repression, Soviet period, Bahlul Behjat, Aliheydar Təhırov, totalitarian regime

РЕЗЮМЕ

МНЕНИЯ ЖЕРТВ РЕПРЕССИЙ ИЗ ТЕМУ «ГАЧАК НАБИ»

В статье представлен исторический героизм и его разновидности гачагских дастан в расследовании репрессий. Начало советской эпохи было особым периодом в сборе, издании и изучении этих дастан. Однако запланированная политика империи также прервала исследовательскую работу выдающихся фольклористов над дастаном и послужила разрушению культуры, происхождения, богатой истории и памяти нации. К сожалению, в результате политики тоталитарного режима мы как нация многое потеряли перед лицом видных ученых.

В статье также анализируются ценные труды наших ученых о движении Гачак Наби. Если учесть, что выдающийся фольклорист Алигейдар Тахиров был профессиональным фольклористом, а Бахлул Бехджат был очень хорошим исследователем и историком, то дастан «Гачак Наби» и «История Гачака Наби» являются для нас ценными источниками. Отметим, что оба фольклориста жили незадолго до Наби. Бахлул Бехджат включил в свою книгу множество фактов, основанных на фактах и собранных на языке свидетелей. Этот факт свидетельствует о высокой стоимости работы.

Ключевые слова: героические эпосы, Гачак Наби, жертвы репрессий, советский период, Бахлул Бехджат, Алигейдар Тахиров, тоталитарный режим.

Giriş. Şifahi xalq ədəbiyyatının ən iri həcmli qədim janlarından olan dastan milli şüurumuzun formalaşması və mədəni irsimizin tanıtılmasında əvəzsiz rol oynayır. Bu səbəbdən də sovet rejiminin siyasəti qurulduğu ilk

dövlərdən məqsədli şəkildə mədəni irsimizi məhv etməyə və milli şüura qarşı yönəldi. Ümumiyyətlə, sovetlər dönəmi dastanların toplanması, nəşri və tədqiqində xüsusi, həm də müxtəlifliklərlə səciyyələnən mərhələdir. Həmin dövrdə Azərbaycan folklorşünaslarını bu işə meyilləndirən amillərdən biri də “Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti”nin yaradılması və həmin cəmiyyətin gördükləri işlər idi. Məhz qaçaq dastanları da öz tədqiq başlanğıcını bu cəmiyyətin ilkin fəaliyyət dövründən götürür. Cəmiyyətin folklor komissiyasının sədri kimi fəaliyyət göstərən Hənəfi Zeynallı “Maarif” jurnalında çap etdirdiyi “Azərbaycan el ədəbiyyatı” məqaləsində yazırdı: “El ədəbiyyatının toplanması iki tərəfdən xeyirlidir: birinci, gündən-günə dəyişməkdə olan el həyatı, get-gedə yaddan çıxan sözləri, adətləri, zövqü, bir sözlə – dimağ həyatını bunlar vasitəsi ilə öyrənmək və görmək olacaqdır. İkinci, ayrı-ayrı şəxslərin dimağında doğmuş və heç bir vəchlə xalqımızın adətlərinə, düşüncəsinə, ləhcə və şivəsinə uymayan və ona görə də anlaşılması güc olan yalançı klassik və buna bənzər çürüntülərdən xilas olub diri, sağlam və get-gedə canlanan ədəbiyyat yaratmaq mümkün olacaqdır” [12, 8]. Bu çağırışlar, mövcud sistemli fəaliyyət mədəni hərəkət olaraq xalq ədəbiyyatının müxtəlif janrlarının, eləcə də dastanlarının toplanmasına şərait yaratdı. Ayrı-ayrı dastan epizodları, süjetlər, bütöv dastan nümunələri geniş auditoriyaya çatdırıldı. Əmin Abidin “Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına aid vəsiqələr”, Hənəfi Zeynallının “Azərbaycan el ədəbiyyatı”, “Azərbaycan folkloru”, “Ağız ədəbiyyatı” adlı məqalələri, eləcə də toplular, kitablar çap olunsa da, lakin bunlar hamısı hələ görüləsi işlər timsalında bir hissə idi. Folklorşünas Azad Nəbiyev Hümət Əlizadənin gördüyü işləri belə qiymətləndirir. “O, öz müasirləri kimi milli ağız ədəbiyyatının ən mühafizəkar və səriştəli toplayıcısı olub, 20-30-cu illərdə şifahi sərəvətimizin “qaymağını” yığıb gələcək nəsillərə hədiyyə etmişdir [14, 58]. Lakin sovet rejiminin yeritdiyi imperiya siyasəti, 37-ci ilin repressiyası bu yüksəlişin qarşısına siper çəkdi. Məsələn, Əliheydər Tahirov “Qaçaq Nəbi” dastanını toplayıb geniş oxucu kütləsinə çatdırmışsa da, onun “Koroğlu” dastanı ilə bağlı toplamaları təəssüf ki, bu geniş ictimaiyyətə təqdim edilməmişdir. Yalnız bəzi qolları çap etdirilmişdir. Bəhlul Behcətın “Qaçaq Nəbinin tarixi” kitabı onun ölümündən 80 il sonra işıq üzü gördü. Yaxud da, folklorşünas Vəli Xuluflu “Koroğlu” dastanının ilk araşdırıcısı olaraq bu işdə çox fədakarlıq göstərmiş, 1927-ci ildə bu dastanın Aşıq Hüseyn Bozalqanlıın dilindən yazdığı iki qolunu, 1929-cu ildə isə altı boyunu kitab halında nəşr etdirə bilsə də, həmkarları kimi onun da araşdırma işi yarımçıq qalmışdır. Sonralar bu missiyanı folklorşünas Hümət Əlizadə davam etdirir. Onu isə erməni xalqının folklorunu (“Koroğlu” dastanını) oğurlamaqda ittiham edirlər. Bu azmış kimi təcili sürətdə 1941-ci ildə həmin dastanın erməni dilində bir variantını nəşr etdirirlər. Türk xalqlarının milli-mənəvi sərəvəti sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud”un araşdırılması həmin dövrə təsadüf edirdi. Lakin totalitar rejim milli-mənəvi dəyərləri məhv etmək və milləti soykökündən ayırmaq məqsədi ilə bu kitaba qarşı da cihad elan etdi. Bu təqiblərə baxmayaraq folklorşünas Əmin Abid ilk olaraq dastan haqqında dəyərli araşdırmalar apara bilmişdir. Lakin Salman Mümtazın evindən götürülmüş “Kitabi-Dədə Qorqud”

kitabı pantürkist damğası vurularaq yandırılmışdır. Bu görkəmli folklorşünaslar məhz milli düşüncənin qurbanı oldu.

Aşıq məktəblərinin bağlanması və bu qədim sənətə başqa şəriklərin qoşulması işi də imperiya dövrünün amansız siyasətinin bir hissəsi idi. Folklorşünas Məhərrəm Qasımlı yazır ki, “Ermənistan qatılmış Azərbaycanın Göyçə, Dərələyəz, İrəvan kimi ərazilərinə aid olan aşıq məktəbləri dağıdılmış, yad etnik-mədəni təsirlərin güclənməsi nəticəsində isə Qarabağ, Dərbənd, Naxçıvan kimi aşıq məktəbləri isə tənəzzülə uğramışdır. 16 aşıq məktəbindən 4-ü zorla sıradan çıxarılmış, 3-ü isə tədricən yox olmuşdur”[11, 174].

“Qaçaq Nəbi”, “Qaçaq Kərəm”, “Molla Nur”, “Qaçaq Tanrıverdi” kimi qaçaq dastanlarından bəzi parçalar qəzet və jurnallara yol tapırdı. Yusif Vəzir Çəmənəmininin “Turut qaçaqları” əsəri Azərbaycanda qaçaq hərəkatını özündə ehtiva edən bədii nümunədir. Təəssüf ki, zamanında nəşr olunmamışdır. Ancaq buna baxmayaraq, həmin dövrdə bu istiqamətli əsərlərin yazılması, toplama və nəşr sahəsində görülənlər sırf hərəkata xalqın münasibətinin ifadəsi idi. Hənəfi Zeynallının “Qaçaq Tanrıverdi” dastanı ilə bağlı əldə etdiyi materiallar el qəhrəmanına rəğbətdən yaranmışdı. Onu da əlavə edək ki, Hənəfi Zeynallı bu dastan haqqında mülahizələr yürüdən ilk folklorşünaslardandır.

Ümumiyyətlə, XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəlləri qaçaqçılıq hərəkatının geniş vüsət aldığı bir dövr olduğundan xalqın yaratdığı bir çox nəğmə, rəvayət, şeir və nəhayət dastanlar daha çox qaçaq hərəkatı ilə bağlı idi. Xalqın gözündə qəhrəman səviyyəsinə ucaldıqları üçün onların şəninə qoşulan nəğmələr artıq folklorda öz damğasını vuraraq “qaçaq nəğmələri” adlandırıldı. Təbii ki, bu nəğmələrin mühüm bir hissəsi Nəbinin adı ilə bağlı olanlardı. Xalq sevgisinin ifadəsi olaraq bütünlükdə Azərbaycanı dolaşırdı. İndi də həmin nəğmələr əvəzsiz nümunə kimi dillərdə dolaşmaqdadır.

Hənəfi Zeynallı, Bəhlul Behcət, Hümmət Əlizadə, Salman Mümtaz, Vəli Xulufu, Əliheydər Tahirov kimi folklorşünaslar “qaçaq nəğmələri”nin ilk toplayıcılarından olmuşlar. Qaçaq nəğmələrinin toplanmasının başlanğıcı elə onların sağlığında, daha doğrusu fəaliyyət göstərdiyi zamandan qoyulmuşdur. Ayrı-ayrı cüng və bəyazlarda, toplama mətnlərində olan nümunələr xalq arasında ona olan marağın göstəricisidir. Məsələn, Hümmət Əlizadə isə “Qaçaq Kərəm” dastanını Aşıq Qul Vəlidən yazıya almışdır. Sonralar bu dastan Hüseyin Qəmliyə repertuarından bir neçə dəfə yazıya alınmışdır. Ümumiyyətlə, ustad sənətkarların repertuarından qaçaq nəğmələrinin, eləcə də dastan örnəklərinin toplanması işində Hümmət Əlizadənin fəaliyyəti müstəsnaqdır. Aşıq Hüseyin Bozalqanlı, Aşıq Əsəd, Aşıq Mirzənin, Aşıq Səftərin, Aşıq Eynalı Əşrəfin, Qəmli Hüseyin, Şair Vəlinin, Xəyyat Mirzənin, Aşıq Avılın və başqalarının repertuarından yazıya alınan qaçaq nəğmələri uzun illər məclislərin bəzəyinə çevrilmişdir. Hümmət Əlizadənin “Aşıqlar” kitabında Qaçaq Nəbi, Həcər, Qaçaq Kərəm, Qaçaq Yusif, Dəli Alı, Qandal Nağı kimi bir çox qaçaqlara aid bir-birindən maraqlı nümunələr vardır. Folklorşünas Hümmət Əlizadə nəğmələri “keçmişin inciləri” adlandırmış, onları toplamaqla yaddaşlardan silinməsinin, itib-batmasının qarşısını almışdır. Onun fikrincə “Bu əski incilərin

üzərindən zaman keçmiş, fəqət yenə də onlar qiymətini, gözəlliyini, parlaqlığını itirməmiş, saf və bakir qalmışdır. Ona görədir ki, geniş kütlələrin sinfi duyğuları, çarpışmaları, mübarizələri, üsyanları, həyat və məişətləri çox zaman bu alovlu və dolğun misralarda ifadə olunmuşdur” [6, 103]. Qeyd edildiyi kimi bu nümunələr informasiya, qəhrəmanın düşdüyü vəziyyəti ifadə etmək baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müəllif qeyd edir ki, “Burada Məsələn, Aşıq İbrahimin Qorxmazın dilindən söylədiyi şeir böyük bir məzmunu, ciddi reallığı əks etdirir.

Dalımcə yeridi pristav, qazaq,
Yoxdu bir kimsəmiş ərizə yazaq.
Qohumdan-qardaşdan düşmüşük uzaq,
Ağla Tellim, ayrılırsan elindən.
Tasma kəməş asılıbdır belindən [4, 130].

Qeyd etdiyimiz kimi nəğmələrin dastanların yaranmasında rolu böyükdür. Qədimdən qəhrəmanı tərifləyən, döyüşə həvəsləndirən, onun silahını, atını, döyüş ərazisini təsvir edən, düşmənlərlə mübarizəsini, ölümünü əks etdirən bu “incilərin” mövzusu əfsanəvi hadisələrin təsvirlərindən uzaqlaşaraq real hadisələri əks etdirmişdir. “Qaçaq Kərəm”, “Qandal Nağı”, “Qara Tanrıverdi”, “Səməd bəy”, “Qaçaq İsxan”, “Qaçaq İsmayıl” və s. dastanlar doğrudan da üzərindən yüz ilə yaxın zaman keçməsinə baxmayaraq yenə öz parlaqlığını və tərəvətini eyni səviyyədə saxlayır və bəlkə də daha böyük dəyər kəsb edir. Məlum olduğu kimi, “xalqın qəhrəmanlıq, mübarizə tarixinin öyrənilməsi zamanından, məkanından asılı olmayaraq ən ümdə məsələlərdəndir. Bəlkə də birmənalı olaraq deməliyik ki, ən şərəfli və gərəkli işdi” [1, 17].

Repressiyaya uğrayan folklorşünaslar və bu qəddar quruluşdan cətinliklə qurtulan mühacir folklorşünaslarımızın qaçaq dastanlarına marağı böyük olmuşdur. Görkəmli folklorşünasların min bir əzabla nəşr etdirdiyi istənilən məlumat bizim üçün çox qiymətlidir. Çünki onların Qaçaq Nəbinin yaşadığı dövrə yaxın bir zamanda yaşaması və Nəbinin silahdaşlarından məlumatlar toplaması məhz o dövrə aid ən əsaslı mənbələrdəndir. Professor Mahmud Allahmanlı Bəhlul Behcətin “Qaçaq Nəbinin tarixi” adlı kitabını yüksək qiymətləndirərək bu kitabın müsbət cəhətlərini sadalayır. “Onu da əlavə edək ki, burada müsbət cəhət Qaçaq Nəbini şəxsən görən və onunla yoldaş olan səksənə yaxın adamın xatirələrinin vurğulanmasıdır. Bir müsbət cəhət də kitabın sonunda materialların yazıya alındığı qırx yeddi nəfərin adının, yaşının və yaşadığı yerin qeyd olunmasıdır. Burada bizim qəbul eləyə bilmədiyimiz və eləməyimiz də mümkün olmadığı həmin materialların təbii şəkildə verilməyib işlənmə xüsusiyyətlərinin görünüşüdür” [2, 127].

Professor İsrəfil Abbaslı qeyd edir ki, “B.Behcətin “Qaçaq Nəbinin tarixi” əsərinin araşdırılması və nəşri Azərbaycan tarixinin, etnoqrafiyası və folklorunun bir sıra problemlərinin aşkarlanmasına yardımçı ola bilər [9,3]. Bu fikrin davamı olaraq qeyd etmək olar ki, folklorşünas Bəhlul Behcətin tarixçi

olması, yazdığı kitabdakı məlumatların rəsmi sənədlərə və vəsiqələrə əsaslanması məlumatların son dərəcə qiymətli olmasına işarədir və Nəbi haqqında bir çox mübahisələrə (onun övladının doğulduğu və qundaqda ikən öldürüldüyü, Nəbinin erməni ailəsi ilə olan möhkəm dostluğu və.s) son qoyur.

Folklorşünasın “Qaçaq Nəbinin tarixi” kitabında 55 başlığa rast gəlirik. Başlıqların bu qədər çox olmasının səbəbi Bəhlul Behcətin Nəbi haqqında yazılan rəvayət və əhvalatları təsvir etməmişdən əvvəl, həmin dövrdə baş verən siyasi-iqtisadi vəziyyəti doğuran səbəbləri kökündən araşdırması, hadisələrin baş vermə səbəbini xanlıqlar dövründən belə üzə çıxararaq, savadlı və məntiqli mühakimələr yürütməsidir. Belə ki, 290 səhifəlik kitabın Nəbi haqqında olan hissəsi, yalnız 141-ci səhifədən başlayaraq təsvir edilir. Dəqiq faktlara söykənən bu kitab Nəbi hərəkətinin əsas mahiyyətini açmaqla yanaşı onun igidliyini, şücaətini tam ortaya qoya bilir. “Azərbaycan məmləkətində torpaq xüsusiyyətləri olubmu?”, “Xanlığın zühuru”, “Xan olmaq uğrunda cinayətlər”, “Qarabağ xanlığının mənşəyi və təşkili”, “Ağalar, bəylər və bu kimilərin zühuru”, “Qaçaq Nəbinin yurdu”, “Ümumi yoxsulluq və təbəqələşmə mübarizəsi”, “Vergilər və təhkim üsulu”, “Qaçaqçılıq və onun ümumi səbəbləri”, “Xalq Qaçaq Nəbiyə və ümumi qaçaqlara nə fikirlə baxırdı?” kimi başlıqların hər biri tutarlı izahla təqdim edilmiş və qiymətli faktlarla zəngindir. Müəllifin tarixçi olması ona həmin dövrün acınacaqlı vəziyyətini peşəkarcasına təsvir etməyə kömək olur. Müəllifin topladığı məlumatların əksəriyyəti Nəbiyə qoşulmuş dastan variantlarında öz əksini tapıb. Məsələn, qaçaqçılıq hərəkətini doğuran bəzi haqsızlıqlardan nümunələr gətirən tarixçi, folklorşünas həmin dövrün hakim dairələrinin özbaşınalığından, cavanlara kölə, nökrər münasibətindən, onlara atılan şər-böhtan nəticəsində ailələrinin dağılmasından, həyatlarının puç edilməsindən danışır. Nümunələrin biri öz əməyi sayəsində əvvəllər çox varlı yaşamış iki qardaşın faciəsindən bəhs edir. Bu qardaşlardan biri Avxar kəndindən olan Rəşid xanın şərindən qaçaraq qürbət eldə ölürsə, digər qardaş xanın böhtanı nəticəsində var-yoxdan çıxaraq çox kasıb həyat tərzi sürür. Bu hadisədən qısa epizoda nəzər salaq: *“Cavan qardaşımı evləndirmək istədik, öz yaxınlarımızdan bir qıza nişan qoyduq, toy etdik. Avxardakı Rəşid xan bilmirən nə bəhanə tapdısa, bizə qəzəbi tutdu, kim sizə icazə verdi, – deyə hədə-qorxu gəlib qardaşımı hədələdi. Qardaşım onun əlindən qaçıb gizləndi. Arvadı isə onu ələ vermirdi. Xan acıqdan sorğu-sual bəhanəsi ilə qızı apardı və bütün var-yoxumuzu da, qaramal, at, qoyun – nə ki var idi, qarət elədi. Bu qədər var-yoxumuzu alandan sonra da beş yüz tımən cərimə istədi. Beş yüz tıməni kim tapacaqdı...Malqara əldən çıxmışdı....Bunun əvəzində də evin içini daşıtdırdı, bizə bu quru yurd qaldı.... ”* [5, 136] Həqiqətəndə təsvir edilən mənzərə çox acınacaqlıdır.

Həmin dövrün özbaşınalığını əks etdirən bu fakta bənzər hadisələr “Qaçaq Nəbi” dastan variantlarında qeyd edilib. Məsələn, Əhliman Axundovun

variantında belə bir hadisə təsvir edilir. Nəbinin silahdaşı Balakışinin ağası onun həbs etdirərək həyat yoldaşını qaçıрмаq istəyir.

Əsəd ağa:

“Ay qız, – sən Balakışiyə layiq gəlin deyilsən. Sən mənə layiqsən. Get boşan, mənə arvad ol.

Bahar yerində donub qaldı, dili-dodağı qurudu, tutula-tutula dedi:

– Ağa, sən bizim atamızsən, ayıb deyil, elə söz danışırısan? Bəyəm ağa nökrə belə baxar?

Əsəd ağa acıqlandı:

– Uzun danışma! Mənə qulaq as! Əgər razı olmasan, səni şallaq zoruna evimə aparacağam! [3, 263] Nümunələr göstərir ki, dastan variantlarında həmin dövrün özbaşınalığı Bəhlul Behcətin tarixi əsərində faktlarla qeyd edilmişdir.

“Qaçaq Nəbi” dastanının Əliheydər Tahirov variantı da folklorşünaslarımız tərəfindən mühüm qiymətləndirilir. Məsələn, folklorşünas Rüstəm Rüstəmzadə çox yığcam və poetik hesab etdiyi Əliheydər Tahirov variantını əsl tarixi qəhrəmanlıq dastanı kimi qiymətləndirir [15, 69]. İsrafil Abbaslı bu variantı daha mükəmməl hesab edərək iki baxımdan diqqəti çəkən hesab edir: öncə o, adını daşdığı qəhrəmanın mübarizə apardığı tarixi kəsimə nisbətən yaxın bir dövrdə ifaçı auditoriyasında – aşıq söyləyicilərdən toplanmışdır; ikincisi isə “Koroğlu” eposu motivləri ilə səsleşən (xüsusilə nəğmələri) bu toplama-tərtib işi ənənəvi dastan quruluşunda (şəklində) təqdim olunmuşdur. Dastanın sonrakı nəşrlərindən fərqlənən Əliheydər Tahirov variantında o, ictimai –siyasi ədalətsizliyə, sosial zülmə, istismara qarşı ardıcıl mübarizə aparan el qəhrəmanı kimi obrazlaşdırılmışdır” [9, 8].

Həsən Qasimov 1960-cı ildə Əliheydər Tahirov dastanının süjetinə bənzər “Qaçaq Nəbi” adlı dastan yazmışdır. Lakin dastanın bu variantında bir məsələ daha çox qabardılır. Həsən Qasimov variantının əvvəlindən sona qədər erməni mənşəli “Aşot kirvə” ilə Nəbinin ailəsinin möhkəm dostluğundan bəhs edən bir çox hadisələr özünə alır. Dastanda erməni ailəsi ilə Nəbigilin möhkəm dostluğu, Nəbinin erməni kəndlərinə tez-tez yardım etməsi, həbsxanada onun bir erməni qoca tərəfindən azad edilməsi epizodlarına rast gəlirik. Folklorşünas Rüstəm Rüstəmzadə Həsən Qasimovun “Xilaskar Aşot” kirvə obrazı və onun ailəsi haqqında bu fikirləri söyləyir: *“Göründüyü kimi, dastanda xalqlar dostluğunun tərənnümü təsvir olunan ilk hadisələrdən başlayaraq qabarıq bir şəkildə verilmişdir. Dastanda erməni xalqı ilə Azərbaycan xalqı arasında yaxınlıq bir sıra başqa epizodlarda da öz əksini tapmışdır. Lakin, bunlar ötəri olmayıb, obrazlı bir dildə, inandırıcı, obyektiv formada qələmə alınmışdır”* [15, 72-73]. Sonra müəllif Nəbinin Aşot kirvənin evində dünyaya gəlməsi, ona məhz kirvənin Nəbi adı verməsi səhnəsini nümunə göstərərək fikrini davam etdirir: *“Dastanın ən xarakterik cəhətlərindən biri onun beynəlmiləl ruhda yaradılmasıdır”* [15, 72]. Rüstəm Rüstəmzadənin erməni xalqı ilə guya dost

şəraitində yaşadığımız Sovet ideologiyasını təbliğ etdiyini və Əliheydər Tahirov, Bəhlul Behcətın həmin dövrü obyektiv şəkildə araşdırdığını nəzərə alsaq onda başqa mənzərə yaranar. Ən azı dastan variantlarından da məlumdur ki, Nəbinin ağalarından bir neçəsi erməni olmuşdur. Nəbi onların psixologiyasını yaxşı bilirdi. Əlbəttə ki, “Qaçaq Nəbi” dastanını təhlil etdiyimiz zaman görürük ki, bu dastanlara toplayıcı müdaxiləsi olmuşdur, lakin yenə də dərin qatlarda həqiqət özünü büruzə verir. Erməni xalqının türkə qarşı ədalətsizliyi, barışmaz mövqeyi, havadarları ilə iş birliyi, satqın siyasəti Əliheydər Tahirov və Bəhlul Behcət variantında faktlarla sübut olunub.

Nəbinin qardaşı Mehdinin erməni kəndində mühasirəyə düşməsi və erməni tərəfindən arxadan vurularaq öldürülməsi fakt olaraq xalq yaddaşında, rəvayət və əhvalat örnəklərində də özünə yer alır. Bu fakt Bəhlul Behcətın “Qaçaq Nəbinin tarixi” kitabında yer alıb [5, 216]. Həmçinin kitabda Nəbinin erməni dağbəyi Bedrus bəyi və Ginkur bəyi öldürməsi epizodlarına da rast gəlirik. Bu faktlar Həsən Qasimov variantında yoxdur. Əsərdə bildirilir ki, “*Sisyan mahalının kəndlərindən olan Əliqulu adlı kənddə yaşayan böyük və çox dövlətli alverçi ermənilər Nəbinin tutulması və ya öldürülməsindən ötrü çox canfəşanlıq edirdilər. Onlar çar hökuməti məmurlarına kömək göstərir, onlara pul, at verir və Qaçaq Nəbinin hərəkətindən xəbər verir, hökumətə çatdırırdılar*” [5, 191].

Sovet ideologiyasına xidmət edən yalançı xalqlar dostluğu motivinin Həsən Qasimov variantında qabardılmasına səbəb heç sübhəsiz həmin dövr üçün siyasi rol oynayır və Nəbinin ermənilərə qarşı olan mənfi münasibəti gizlədilməyə çalışılırdı. Folklorşünas Füzuli Bayat qeyd edir ki, “*Bu dastanın sifarişlə yazıldığı bir fakelore örnəyi olduğu ermənilərin, igid, dostluğa sdaqətli, fədakar göstərilmələri olmuşdur. Hətta Nəbi də ermənicə bilir və erməni ilə ermənicə danışır. Ancaq yenə də sözlü tarixdən gələn bəzi həqiqətlər az da olsa qorunmuşdur*” [4, 191].

Görkəmli folklorşünasların yüksək qiymət verdiyi bu əsərlər repressiya qurbanlarının kim bilir bəlkə də işıq üzü görə bilən araşdırma işlərinin yalnız cüzi bir hissəsidir. Cəlal Qasimovun haqlı olaraq repressiya qurbanlarını “folkloru yenidən öyrənən həvəskar insanlar yox, öz dövrünün dünya elmi-nəzəri fikirləri əsasında formalaşmış, yüksək səviyyəli təhsil almış, öyrəndikləri mədəniyyətin tarixinə, dil əsaslarına dərinlən bələd olan peşəkarlar” adlandırır [13, 584]. Xalqımıza dəyən mənəvi itki isə mənəvi boşluğun yaranmasına gətirib çıxardı.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahmanlı, M. Q. Folklorşünaslıq məsələləri / M. Allahmanlı. Bakı. Elm və təhsil, 2012.

2. Allahmanlı, M.Q. Qaçaq Nəbi dastanı tarixilik və bədii düşüncə müstəvisində. /“Folklor və tariximiz” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları./ M.Allahmanlı. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 220 s.
3. Azərbaycan folkloru külliyatı. Dastanlar. Qaçaq Nəbi dastanı (kitab 16)/ tərt.ed. Axundov Ə. / Bakı: Elm və təhsil, c.26. 2011. 428 s.
4. Bayat, F.X. Qaçaq folkloru sosial-iqdisadi və siyasi-mədəni konteksdə./F.Bayat. Bakı: Elm və təhsil, 2019. 304 s
5. Behcət, B.M. Qaçaq Nəbinin tarixi / B.Behcət, Bakı: Çıraq, 2011, 288 s. Elm və təhsil, 2012, 284 s.
6. Həbibova, Z.Z. Hümət Əlizadənin folklorşünaslıq irsi. (filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya). Bakı: AMEA, 2009, 156 s.
7. Qaçax Nəbi. (toplayıb tərtib edən Ə. Tahirov) Bakı: Sovet Yazıçılar İttifaqı, 1938, 49 s.
8. Qaçaq Nəbi(toplayıb tərtib edən Ə.Axundov) Bakı: Azərneşr, 1961, 369s
9. Qaçaq Nəbi. (tərtib edən İ. Abbaslı). Bakı: Lider, 2005. 96 s.
10. Qaçaq Nəbi. (toplayıb tərtib edən H.Qasımov). Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı, 1960, 75 s.
11. Qasımlı, M.P. Ozan aşiq sənəti. Bakı: Uğur, 2007, 304 s.
12. Qasımov, C.Ə. Xalqın sərvətini toplayan “xalq düşməni” və ya Hənəfi Baba Zeynallı. / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər (kitab 28), Bakı Nurlan, 2009, s. 8
13. Qasımov C.Ə. Azərbaycan folklorşünaslığı məsələləri və sovet totalitarizmi./ Qasımov C. Bakı: Nurlan, 2011, 599 s.
14. Nəbiyev, A.M Azərbaycan xalq ədəbiyyatı: [I hissə] / Nəbiyev A. Bakı: Çıraq, 2009. 640 s.
15. Rüstəməzadə, R. B. El qəhrəmanları xalq ədəbiyyatında. Bakı: Gənclik, 1984, 172 s.

